

Дмитро Трощинський і Микола Гоголь

Олександр Салій

До 200-річчя від дня народження Миколи Гоголя

А одному з листів до матері Марії Іванівни Гоголь-Яновської Микола Гоголь, вихованець Ніжинської гімназії вищих наук Безбородька, 10 вересня 1826 р. виявляє велику зацікавленість щодо наміру Дмитра Прокоповича Трощинського відвідати Василівку. “Що він там знайде доброго, що йому сподобається, мені з нетерпінням хочеться знати думки великої людини, навіть про найменші дрібниці: зробіть ласку, матусю, не пропустіть нічого” [1].

Хто ж він, “наш благодійник”, як писала мати Миколи Гоголя, і “благодійник України”, “велика людина”, як його називав сам письменник? Виходець із козацької старшини XVII ст., відомий державний і громадський діяч другої половини XVIII – початку XIX ст. (26.10.1749 – 26.02.1829). Прадід Матвій, родич Івана Мазепи, був полковником на Запорозькій Січі. Після битви під Полтавою у 1709 році, звинувачений російською владою у підтримці гетьмана, помер у в’язниці. Степан Трощинський – племінник Івана Мазепи, був гадяцьким полковником. Дмитро Яворницький в “Історії запорозьких козаків” наводить дані про те, як Степан Трощинський приїхав до Запорозької Січі, вручив козакам від гетьмана ікону Божої Матері “Покрова”, яку встановили у церкві.

Батько Дмитра – військовий товариш. Старші брати Юхим та Андрій загинули у російсько-турецькій війні 1768 – 1774 рр. Дмитро ще у дитинстві виявив зацікавленість до знань, і дядько

Іван (він же отець Амфілохій, згодом – архімандрит Кирилівського монастиря, потім – єпископ Переяславський) узяв хлопчину з Ярьсьок Миргородського повіту до себе.

Дмитро закінчив Києво-Могилянську академію. Працював канцеляристом у Малоросійській колегії у м. Глухові. Коли розпочалася російсько-турецька війна, продовжував службу у військовій похідній канцелярії. Доводилося із зброєю в руках разом з козаками-кавалеристами кидатися в атаки. У 1773 р. одержав перший чин полкового писаря, займав посаду секретаря канцелярії генерал-аншефа Миколи Васильовича Рєпніна (1734–1801).

У 1775–1776 роках супроводжував його як надзвичайного і повноважного посла до Константинополя для укладання мирного договору з Туреччиною. Потім продовжував завідувати канцелярією князя М. В. Рєпніна вже як смоленського генерал-губернатора, орловського намісника, командира 30-тисячного корпусу у Польщі, дипломата на Тешенському конгресі, командуючого спостережним корпусом в Україні, Польщі.

У 1783 році Д. П. Трощинський перейшов на цивільну службу. Займав державні посади: керівника дипломатичної канцелярії графа Олександра Безбородька й водночас радника Поштового департаменту. З 1793 року призначений “вести особисто її Імператорської Величності справи” (Катерини II – О.С.).

Пізніше — президент Головного поштового управління, член Неодмінної ради. Він — автор маніфесту про воцаріння Олександра I та інших важливих актів першого періоду діяльності цього імператора. Один з актів — про надання селянам волі від кріпацтва — Олександр I пообіцяв оприлюднити, але потім відклав, не наважився.

З 1802 р. — Міністр Департаменту наділів. У 1814–1817 рр. — Міністр юстиції [2]. Дмитро Прокопович творив закони і все життя стояв на сторожі справедливості, за що його навіть називали “бичем справедливості”. А ще постійно турбувався про Україну, любив її історію, культуру і був “свого роду центром для шанувальників малоросійської старовини”, — за образним висловом фольклориста, академіка Петербурзької Академії наук Олександра Пипіна. Не випадково саме йому етнограф Микола Цертелєв присвятив книгу “Опыт собрания старинных малороссийских песней”, опубліковану у Петербурзі 1819 р. І закони пропонував приймати, враховуючи традиції, звичаї кожного народу, що проживає у Російській державі.

Щоліта жив у придбаному маєтку у с. Кибинці Миргородського повіту на Полтавщині, частково — у с. Яреськах, де народився. У 1807–1811 рр., в період тимчасового звільнення від служби, — часом у Кибинцях або у Кагарлику на Київщині, де теж мав маєток з 1795 р. У Кагарлику розпочав будівництво палацово-паркового ансамблю. Адже рід Трощинських (Трощин) пішов саме з цих надсянських місць. Його вихідці ще у XVII ст. мешкали на землях Білоцерківського староства.

Виплекав господар ще й таку мету, щоб створити у Кагарлику осередок культури, подібний

до кибинецького, котрий називали “Українськими Афінами”.

Д. П. Трощинський дбав про освіту, здоров'я, побут людей, всіляко підтримував пропозиції, проекти щодо розширення народних шкіл, збільшення посад фельдшерів, удосконалення засобів поштового зв'язку, прокладання нових шляхів та надійне утримання діючих. Щороку забезпечував власним коштом навчання не менше десяти хлопців у Полтавському будинку виховання бідних дворянських дітей, яким опікувався відомий письменник і громадський діяч Іван Котляревський. Підтримував також юнаків, котрі виявляли бажання і мали здібності до навчання у Петербурзькому кадетському корпусі.

Ці й інші яскраві факти з життя, діяльності Дмитра Прокоповича, близьких йому людей запам'яталися Миколі Гоголю. У дитинстві проживав разом з батьками у Василівці, неподалік від Яресьок. Мати Марія Іванівна (1791–1868), у дівочтві Косяровська, була племінницею Ганни Матвіївни, дружини Дмитрового рідного брата Андрія.

Батько Василь Панасович Гоголь-Яновський (1777–1825) управляв маєтками Д. П. Трощинського у Кибинцях та Кагарлику. Дмитро Прокопович, упевнившись у його старанні, ще з більшою пошаною ставився до цієї родини: виділив навіть флігель у кибинецькому маєтку, де Гоголі-Яновські

В. Боровиковський. Портрет Д. П. Трощинського. 1819. Національний художній музей України

■ знаменні дати

здебільшого й проживали. Маючи у постійному розпорядженні екіпаж, нерідко їздили господарювати у Кагарлик.

Велику увагу приділяли належному вихованню дітей – Нікоші (Миколи), Ганни, Лізи, Марії, Ольги, зацікавлюючи їх розповідями про бувальщину, спільним задушевним співом.

Пробуджували любов до читання – у бібліотеці Д. П. Трощинського налічувалося понад 12 тисяч книг. Найбільше ж – у розділі “Словесність”, де лише перелік займав 110 сторінок [3].

На полицях бібліотеки – книги із богослов'я, філософії, права, історії, математики, фізики, військової справи, природознавства, медицини, мистецтва, мовознавства, усної народної творчості, побуту, народних ремесел. Крім друкованої літератури, немало виписок із літописів, неопублікованих творів відомих і невідомих авторів, альбоми, листи, архівні матеріали, інші документи.

Микола Гоголь розкошував серед цього царства книг. Велика кількість прочитаної літератури не могла не розширити світогляду юнака і не надихнути його на творчість. А ще, коли траплялося, любив слухати спогоди умудреного знаннями і досвідом, вельми шанованого і гаряче обожнюваного родича. Особливе враження справляли розповіді про 1812 рік. Тоді Дмитро Прокопович як предводитель дворян Полтавщини разом з письменниками – своїм секретарем Василем Капністом та Іваном Котляревським – почали відроджувати козацькі полки, які практично зникли після ліквідації Запорозької Січі у 1775 р. Першим організували козацький кінний полк у с. Горошині (тепер Горошине Семенівського району) на березі р. Сули та її притоки р. Борис.

Згодом було сформовано ще п'ять козацьких полків та на-

Портрет М. Гоголя. Автолитографія О. Венеціанова. 1834

Диканьки” та “Миргород”, які швидко набули популярності серед читачів.

“Козацтво для Гоголя, – відзначав академік, лауреат Державних премій СРСР Михайло Храпченко у книзі “Микола Гоголь”, – це та сила, яка відіграла найважливішу роль у захисті російської землі від зовнішніх ворогів” [4].

Роль козацтва Микола Гоголь блискуче висвітлив у повісті “Тарас Бульба”. Козаки у повісті – люди хоробрі, широкого розмаху душі. Для них немає нічого вищого, ніж інтереси народу, вірність Вітчизні, незалежність.

Рішучість, сміливість, шляхетність помислів, вірність друзям навіть у найтяжчі години, нехтування смертю заради справедливості – саме такі риси виявилися і в діях сучасників Миколи Гоголя – декабристів, декого з яких він знав особисто: Матвія, Сергія, Іполита – синів Івана Матвійовича Муравйова-Апостола (1770–1851), просвітителя, перекладача, дипломата, академіка Російської Академії наук, нащадка останнього виборного гетьмана Лівобережної України Данила Апостола. Знав Микола Гоголь і Михайла Бестужева-Рюміна – підпоручика, члена Південного товариства, рес-

Хата Гоголів у Василівці. Акварель М. В. Гоголя

публіканця, одного з керівників (як і Сергій Муравйов-Апостол) Васильківської управи та повстання Чернігівського полку.

Декабристи нерідко бували не тільки у Великій Обухівці, Хомуці теперішнього Миргородського району, а й у Кибинцях. Деякі історики, серед них і генерал О. Михайловський-Данилевський, висловлюють думку, що діячі Південного товариства використовували будинок Д. П. Трощинського як місце зустрічей. Про одну з них пригадує С. Скалон-Капніст. 26 жовтня 1825 р. всі вони приїхали до Кибинців з нагоди дня народження 76-річного Дмитра Трощинського. Саме тут, дізнавшись про смерть Олександра І, негайно виїхали до Василькова, де дислокувався Чернігівський полк.

Як відомо, 29 грудня 1825 р. – 3 січня 1826 р. відбулося повстання Чернігівського полку, у якому найактивнішу участь взяли Сергій Муравйов-Апостол та Михайло Бестужев-Рюмін [5].

З пори світлого, ще не збентеженого неправдою дитинства, Нікоша прилучився у Кибинцях, окрім книг та розповідей, до захоплюючого виду мистецтва – театрального. Василь Гоголь-Яновський був знаний як шанувальник художньої літератури, сценічного мистецтва, писав вірші, комедії, зокрема “Собака-вівця”, “Простак, або хитрощі жінки, перехитрені солдатами”, що їх ставили на сцені домашнього театру Дмитра Трощинського. І сам, і дружина Марія Іванівна залюбки виконували ролі у постановках п’єс. Акторські здібності виявили й Надія Дмитрівна – дочка володаря кибинецького маєтку, Ольга Дмитрівна – дружина Андрія, племінника Дмитра Прокоповича, сусід – письменник Василь Капніст, його доньки. У спектаклях брали участь і

сільські аматори сцени, співаки, танцюристи. За пропозицією Дмитра Трощинського, Василь Панасович як режисер ставив п’єси зарубіжних і вітчизняних авторів: Вольтера, Готгольда Лессінга, Мольєра, Василя Капніста (“Ябеда”), Фонвізіна (“Недоросток”).

До Кибинців приїздили артисти Полтавського вільного театру, в репертуарі якого були п’єси “Наталка-Полтавка”, “Москаль-чарівник” Івана Котляревського. У ролі Макогоненка виступав тоді молодий Михайло Щепкін – основоположник реалізму в сценічному мистецтві, реформатор українських і російських театрів [6].

У неділю й свята виступав місцевий музичний оркестр, який виконував твори зарубіжних, російських композиторів, народні мелодії.

Нікоша брав участь у постановках, з великим сумлінням виконуючи довірені ролі. Ще більшу захопленість сценічним дійством він відчув у період, коли навчався у Ніжинській гімназії вищих наук Безбородька. До речі, і про навчання талановитого юнака в цьому відомому вищому навчальному закладі подбав Дмитро Трощинський (зокрема, про звільнення від плати за навчання, яка на той час була високою – 1200 рублів на рік).

З роками молодий Гоголь починає глибоко замислюватись,

М. Гоголь. Малюнок К. Мазера. 1840

чим і як він послужить своїй Вітчизні. У листі до одного із своїх родичів П. П. Косяровського (жовтень, 1827 р.) Микола Гоголь писав про “незгасний запал” “зробити життя своє потрібним для блага держави”, означити життя “одним благодіянням, одною користю вітчизні”. “Я розмірковував подумки, – писав він, – всі стани, всі посади в державі й зупинився на одному. На юстиції. Я бачив, що тут роботи буде більше всього, що тут тільки я можу бути благодіянням, тут тільки буду справді корисним для людства. Неправосуддя, найбільше у світі нещастя, більше всього розривало моє серце” [7]. А хто з близьких займався юстицією? – Дмитро Прокопович! Отож правий був дослідник життя і творчості геніального письменника Пантелеймон Куліш, коли дійшов висновку, що Д. П. Трощинський мав вплив на Миколу Гоголя, “на його поняття і почуття”, був для нього авторитетом, діячем, людиною, яку береш як взірець у житті [8].

Рішення здібного родича присвятити себе служінню державі зворушило Дмитра Прокоповича. Коли Микола виїздив до Петербурга (приїхав у місто наприкінці 1828 року), Трощинський написав рекомендованого листа до свого доброго приятеля Логіна Голенищева-Кутузова з проханням, щоб той прийняв хлопця, потурбувався про влаштування на державну службу [9].

Випускникові гімназії, не маючи ані досвіду, ані навичок, нелегко було на початку облаштуватися в Петербурзі. Навіть у департаменті, що його свого часу очолював Д. П. Трощинський, Микола Гоголь працював недовго, усвідомивши дрібязковість змісту ділових паперів, які готували нижчого рангу чиновники.

У цей час Гоголю поталанило познайомитися з видатними письменниками — Олександром Пушкіним, Василем Жуковським. Розпочався інший напрям його життя: своїм змістом літературна діяльність відповідала духу, ідеям, що визрівали, утверджувалися у свідомості протягом незабутніх дитячих і юнацьких літ.

На щастя юнака, у Петербурзі подовгу бував племінник Д.П.Троцинського Андрій Андрійович. Він з охотою допомагав Миколі матеріально і морально.

Мати Марія Іванівна в листі до А. А. Троцинського від 13 листопада 1830 р. писала: "Я Вас покійно прошу, ...якщо Ви удостоїте інколи відповідями Миколу ... продовжувати строгі йому повчання, а я, зі свого боку, продовжуватиму свої моралі; і тоді з Божою поміччю, можна чекати, що він буде справжнім християнином і добрим громадянином" [10].

Микола Гоголь, як і його рідні, постійно підтримував дружні зв'язки з Троцинськими. Спадкоємцем Кагарлицького маєтку Д. П. Троцинського став його племінник, генерал-майор Андрій Андрійович Троцинський. Коли він із своєю сім'єю виїздив до Києва, Одеси, Петербурга чи Полтавської губернії, до Кагарлика приїздила Марія Іванівна з доньками для господарювання. Так сталося і впродовж зими 1850-1851 рр. Микола Гоголь тоді перебував в Одесі, проживаючи у Троцинських, а на початку квітня приїхав до Кагарлика. Провів час разом з рідними, аж поки, на початку травня, всі відправилися до Василівки [11].

У Кагарлику Микола Гоголь розповідав про свій твір "Роздуми про Божественну літургію", над яким працював майже 20 років, ділився враженнями про поїздки до Єрусалиму та Риму,

читав перший розділ другого тому "Мертві душі", любив гуляти алеями парку. Відвідував Чорногорку, її яблуневий сад. Ходив липовою, каштановою алеями у Слобідський ліс, саджав молоденькі дубки, їздив у с. Горохуватку, був на службі у церкві св. Димитрія, збудованій із цегли на кошти Д. П. Троцинського у 1815 р.

На Великдень родина Гоголів була на службі у Свято-Троїцькій церкві, побудованій на кошти Д. П. Троцинського у 1800 р. на місці, де раніше стояв дерев'яний храм. Микола Гоголь у цій церкві слухав дитячий хор. Отець Антоній Комашко розповів письменнику: на запрошення Андрія Троцинського в Кагарлик час від часу приїздить відомий київський співак Солавкін і спрямовує виконавську манеру хору із 25 хлопчиків. Микола Васильович висловив велике задоволення з

того, що діти зуміли досягти високої досконалості у виконанні духовних творів [12].

Цікаво, що перебування родини Гоголів у Кагарлику на час приїзду туди М. В. Гоголя мало вплив на поєднання двох славетних родів. У Кагарлику тоді квартирувала саперна рота. Сестра Гоголя Єлизавета познайомилася з поручиком Володимиром Биковим і вийшла за нього заміж. У них народився син, названий на честь Миколи Гоголя. Пізніше він одружився з Марією Пушкіною — онукою Олександра Пушкіна [13].

Отож особистість Дмитра Прокоповича Троцинського та його нащадків виявилась великим благом для родини Гоголів, передусім, Миколи Васильовича, бо сприяла освіті, духовному зростанню, розвитку здібностей, таланту, та й, врешті, його становлення як письменника.

1. *Барабаш Юрій*. Кибинці й недалеко Кибинців // Київська старовина. — 1994. — С. 61.
2. *Шилов Д. Н.* Государственные деятели Российской империи. 1802 — 1917. Библиографический справочник. — СПб., 2001. — С. 678–680.
3. *Каталог* антикварной библиотеки книгопродавца, приобретенной после бывшего Министра Д. П. Троцинского. — К., 1874. — С. 343.
4. *Храпченко М. Б.* Николай Гоголь. Литературный путь. Величие писателя. — М., 1984. — С. 654.
5. *Машинский С.* Художественный мир Гоголя. — М., 1979. — С. 37–41.
6. *Полтавщина*. Енциклопедичний довідник. — К., 1992. — С. 1022.
7. *Храпченко М. Б.* Николай Гоголь... — С. 66.
8. *Салій Олександр*. Дмитро Троцинський — козак знатний. — К., 2000. — С. 229.
9. *Вересаєв В.* Гоголь в жизни. Систематический свод подлинных свидетельств современников. — Харьков, 1990. — С. 95.
10. *Мочульский К.* Духовный путь Гоголя. — Paris, 1934.
11. *Боголепов П., Верховская Н.* Тропа к Гоголю. — М., 1976. — С. 69.
12. *Комашко А.* Кагарлик // Киевск. губерн. ведомости. — 1854. — 29.05, 5.06.
13. *Салій Олександр*. Жар-птиця Кагарлицького парку. — К., 1993. — С. 90–91.